

ralni, nawiązując do tradycji racjonalizmu, podkopują przy pomocy filozofii i metody historycznej nawet podstawy wszelkiej religii. Świetnie przedstawił cały ten kryzys kościoła i teologii protestanckiej nestor dzisiejszej katolickiej historiografii niemieckiej, Franz Schnabel⁵. Trudno mieć pretensje do Hirscha, że nie uwzględnił tej książki, ale trudno też nie podkreślić, że zbagatelizowanie zagadnień społecznych i politycznych obniżyło poważnie wartość książki przez nas omawianej. W rezultacie więc Hirsch daje szereg charakterystyk treści poglądów różnych teologów lub kierunków teologicznych, powiązanych często sztucznie tylko przez następstwo czasowe. Mamy tu dobrą kolekcję obrazów myśli teologicznej protestanckiej, ale to nie jest wszechstronna, prawdziwa historia tej myśli.

Koncząc tą recenzję, nie chcielibyśmy jednak na tym stwierdzeniu poprzestać. Dla każdego, kto chce się zapoznać z poszczególnymi poglądami teologów protestanckich, książka może oddać ogromne usługi, pod tym względem jest to dzieło, któremu równych znaleźć można nie wiele. To nie jest historia co prawda, ale jest świetna, ułożona chronologicznie encyklopedia teologiczna protestancka. Autor informuje jasno i dokładnie (poza niektórymi szczegółami), myśl teologiczną ewangelicką zna doskonale. Pod tym względem książka może oddać nieocenione usługi teologom, historykom i historykom filozofii.

Ks. M. Żywczyński

J. B. Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts relating to the Old Testament*, Second edition revised and enlarged, Princeton Univer. Press, 1955, s. XXI+544.

Gdy przed kilku dziesiątkami lat zaczęto przeciwstawiać Biblię świeżo odkrytej literaturze babilońskiej, wówczas do wyjaśnienia wielu problemów przyczyniło się klasyczne dzieło H. Gressmanna pt. *Altorientalische Texte und Bilder*, wydane najpierw w 1906 r. a potem powtórnie w powiększonej formie w 1926 r. Po ćwierćwieczu wskutek nowych wykopalisk i odkryć nowych tekstów, a nawet języków (ugarycki) zbiór tekstów H. Gressmanna nie stanowił dla komentatorów ksiąg biblijnych wystarczającego źródła. Odczuwano potrzebę opraco-

⁵ F. Schnabel, *Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert*. T. IV, Freiburg i. Br. 1937.

wania nowego dzieła w oparciu o wyniki nowych badań. Niezwykły trud inicjatora takiego dzieła J. B. Pritchard'a i innych profesorów Ameryki Północnej uwieńczony został w r. 1950 pierwszym wydaniem tekstów orientalnych mających bliższą, czy dalszą relację z Biblią. Teksty egipskie przełożył na język angielski J. A. Wilson. Teksty akkadyjskie opracowali częściami E. Speiser, A. Goetze, Th. J. Meek, A. L. Oppenheim, A. Sachse, F. J. Stephens, R. M. Pfeifer. Teksty sumeryjskie opracował S. N. Kramer, ugaryckie i aramajskie H. L. Ginsberg, wreszcie hebrajskie pozabiblijne W. F. Albright.

Gdy się porówna to dzieło z dziełem H. Gressmanna, to nas uderza zaraz na pierwszy rzut oka różnica w doborze tekstów a jeszcze bardziej w ich układzie. Brakuje w tym dziele niektórych napisów południowo-arabskich, a także fenickich, co wydaje się szkodliwe. Dobrze, iż nie opuszczono napisów Zakira, Eszmun'azara ze wzmianką miasta Dor i Jaffy, czy wykazów ofiar z Kartaginy, stanowiących znakomitą paralełę do rytuału ofiarniczego izraelskiego. Szkoda też, że wśród tekstów aramajskich brak jest przekładu papirusu niedawno odkrytego na Saqqara, gdzie wspomniany jest Afek i obecność armii babilońskiej w Palestynie (por. A. Dupont-Sommer, „Semitica”, I (1948) 43).

Jeśli chodzi o inne teksty, to nie widać tu braków, raczej są bogate dodatki. Mamy np. przekład steli Amenofisa II wspominającej Apiri, stelę z Beisan w nowym przekładzie i napis z Megiddo. Obok klasycznych utworów takich, jak *Enuma Elisz*, *Gilgamesz*, opowiadanie Sinuche i braci, kodeksu Hammurabiego itp., posiadamy serię nowych tekstów sumerskich, hetyckich, jak kodeks Lipit-Isztar, czy różne fragmenty mitologiczne. Z tekstów Rasz Szamra umieszczono wyciągi z poematu Baal i Anat, z legendy Keret i historii Aqhat. Szkoda, że nie dołączono też paru listów z Rasz Szamra dla porównania ich z listami z Lakis. Znajdujemy natomiast niedawno odnalezione listy z Mari, mające tak wielkie znaczenie do poznania epoki patriarchów izraelskich. Dokumenty te nie są ułożone jak u Gressmanna według języka, ale według rodzajów literackich. Osobno tedy są zebrane mity, legendy, a osobno teksty prawne, historyczne, rytualne, zaklęcia, hymny, modlitwy, utwory dydaktyczne, lamentacje czy w końcu utwory świeckie i listy. Ten układ pomaga bibliście do odszukania pa-

ralel pozabiblijnych, do czego też przyczynia się indeks biblijnych tekstów. Inny indeks podaje teksty według języka, co znow ułatwia zapoznanie się z literaturą danego narodu. Przekład na język angielski jest pedantyczny, dokładny. Tekst został zaopatrzony w uwagi krytyczne, filologiczno-historyczne.

Drugie wydanie, mimo że jest reprodukcją fototypiczną pierwszego, ma ponad 2 000 poprawek i dodatków w tekście, uwagach i wstępach. Ponadto dodano dwie nowe sekcje: napisy kananejskie i aramajskie oraz południowo-arabskie. Pierwsze opracował F. Rosenthal, zaś drugie P. A. Jamme ze Zgromadzenia Ojców Białych. Do tekstów akkadyjskich dołączył E. Speiser kilka tekstów epicznych i mitologicznych. Dodatki te można nabyć osobno, co jest ułatwieniem dla tych, którzy posiadają to dzieło w pierwszym wydaniu.

Pod względem zewnętrznym dzieło w drugim wydaniu ma praktyczniejszą formę, niż to miało miejsce w pierwszym wydaniu. To drugie wydanie ma bowiem znacznie zmniejszone wymiary, choć trzeba wyznać, że pociągnęło to za sobą zmniejszenie liter.

Dzieło omawiane winno się znaleźć w rękach każdego bibliisty, nie tylko jako dzieło doradcze dla lepszego zrozumienia Pisma św., ale i jako po Piśmie św. najbardziej częsta lektura. Jedynie przez tę lekturę można zdobyć sposób myślenia, wyrażania się autorów wschodnich, co ułatwić może lepsze wniknięcie w właściwy biblijny sens hagiografów.

Ks. St. Łach

Johann Warns, *Lehrbuch der neutestamentlichen Griechisch*. In Zusammenarbeit mit dr Reinhold Kücklich... herausgegeben von Fritz Rienecker. 3 Aufl. Brunner-Verlag, Giessen-Basel 1954.

Ze szkół średnich obecnie nie tylko na polskim terenie, ale również w Niemczech wychodzi wielu bez znajomości greckiego języka i klasycznej kultury. Ci właśnie, a pomiędzy nimi przede wszystkim teologowie chcą poznać Nowy Testament w oryginalnym języku i potrzebują jego gramatyki. Dla nich więc zostało przygotowane trzecie wydanie gramatyki greckiego języka Nowego Testamentu J. Warnsa.